

Ш. Ш. Рамазанов

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

УДК: 93:341.32

КИЇВСЬКА ОБОРОНА: ДО 75-РІЧЧЯ ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ (липень — вересень 1941 р.)

Sh. Ramazanov

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»*

Kiev Defense: the 75th Anniversary of The Tragic Events (July — September 1941)

У статті з'ясовуються причини масштабної катастрофи Червоної Армії у боях в Україні під час Другої світової війни.

Ключові слова: Київська оборонна операція, Київський укріпрайон, Південно-Західний фронт, Київський котел.

The causes of the greatest catastrophe of the Soviet Army in the battles in the Ukraine during World War II are discussed in this article. Kiev defensive operation was the greatest tragedy for the troops of the South-Western Front. The author examines the events that have been created by the Soviet command for the protection of Kiev from German troops. Analyzes the preparations for the defense of Kiev Soviet command and the command of the German development plan of Kiev boiler.

The conclusion is that met with resistance on the way to Kiev, the German military leadership decided to redeploy some troops from Moscow direction. Thus, the defense of Kiev thwart the plans of the German blitzkrieg on Moscow.

Keywords: Kiev defensive operation, Kiev fortified area, South-Western Front, Kiev cauldron.

В статье выясняются причины масштабной катастрофы Красной Армии в боях в Украине во время Второй мировой войны. Обосновывается вывод о том, что Киевская оборонная операция стала огромной трагедией для войск Юго-Западного фронта. Анализируются мероприятия, которые были проведены советским командованием для защиты Киева от немецких войск. Освещается ход военных действий советских и немецких войск под Киевом в июле — сентябре 1941 г.

Ключевые слова: Киевская оборонная операция, Киевский укрепрайон, Юго-Западный фронт, Киевский котел.

Насправді неочікуваним в історії Київської оборони часів Другої світової війни стало те, що німці до 5–7 вересня не знали, що буде створено Київський котел. Згідно з записами Ф. Гальдера, вперше про Київський котел Гітлер заявив 5 вересня 1941 р. [9, с. 379].

Як не дивно, питання про оборону Києва з початком війни у радянського керівництва також не стояло. Вперше цю проблему було винесено на розширену нараду ЦК КП(б)У 29 червня 1941 р., де розглядалося спорудження тилових оборонних рубежів. Навколо Києва зводилася смуга оборони завдовжки 45 км і завглибшки 15–25 км.

Оборона Києва спиралася на Київський укріпрайон (КиУР), побудований у 1930-ті рр. Його було відновлено й частково переобладнано. КиУР складався з трьох смуг і мав підготовлену систему піхотного, артилерійського та протитанкового вогню.

Передній край першої смуги оборони Києва проходив по р. Ірпінь від населеного пункту Бірки до Білогородки, далі від Боярки, Віти-Поштової, Кренища, Мриги. Глибина смуги досягала 6–10 км. По всій смузі розташовувалося 750 довготривалих оборонних споруд, 40 км протитанкових ровів, 100 тис. протитанкових та протипіхотних мін, близько 30 км дротяних загороджень. Усі дороги перекривали металеві їжаки. Береги річок і ярів ескарпувалися. На лісових ділянках створювалися заміновані вали. Друга смуга проходила по лінії Вишгород — Пуща-Водиця — Святошин — Жуляни — Пирогове — Чапаївка. Третя смуга прилягала безпосередньо до околиць міста.

9 липня, коли 13-та танкова дивізія вермахту захопила Житомир, керівництво КиУР доповіло про приведення укріпрайону в бойову готовність.

За дві доби німецькі танкові з'єднання просунулися на 110 км і 11 липня наблизилися до Київського укріпленого району. На цьому оборонному рубежі, який створили війська гарнізону та мешканці Києва, німецькі війська було зупинено.

Фактична підготовка до оборони Києва почалася 6 липня 1941 р., коли ЦК КП(б)У і військова Рада Київського особливого військового округу (КОВО, знову сформований на початку липня 1941 р. для підготовки мобільних резервів, існував паралельно з Південно-Західним фронтом протягом місяця) затвердили штаб оборони міста.

До складу штабу оборони Києва ввійшли представники військового командування Південно-Західного фронту: полковник А. Ф. Чернишев (начальник штабу оборони) і майор М. Д. Чукарев (начальник інженерної служби), секретар Київського обкому партії М. П. Мішин, голова облвиконкому Т. Я. Костюк, секретарі міськкому партії Т. В. Шамрило та К. Ф. Москалець, голова міськвиконкому І. С. Шевцов.

Штаб розробив докладний план підготовки до оборони та, відповідно до нього, план будівництва оборонних споруд на найближчих підступах до Києва, в тилу КиУРу та всередині міста. Роботи почалися 30 червня 1941 р.

Перша смуга оборони, яка починалася північніше від міста, йшла по річці Ірпінь до села Білогородка, проходила повз населені пункти Віта-Поштова, Лісники, Мриги та впиралася лівим флангом у Дніпро. Вона ділилася на два сектори.

Оборону північного сектора від Бірки до Білгородки забезпечували сили 3-ї повітряно-десантної бригади, 4-го полку НКВС, 161-го та 193-го окремих кулеметних батальйонів, 2-го стрілецького кулеметного батальйону артилерійського полку 2-го Київського артилерійського училища та 377-го гаубичного артилерійського полку.

У резерві коменданта сектора — комбрига Д. В. Аверіна — перебували також окружні інтендантські курси.

Південний сектор від Білогородки до села Мриги та Дніпра обороняли 600-й та 640-й полки 147-ї стрілецької дивізії, 28-й окремий кулеметний полк, 1-е Київське артилерійське училище, 344-й гаубичний артполк, 45-й, 538-й та 555-й винищувально-протитанкові дивізіони.

У резерві коменданта сектора — майора С. П. Лучнікова — перебував 1-й стрілецько-кулеметний батальйон.

Оборона другої смуги, котра починалася в районі міста Вишгород і йшла в напрямку: Пуща-Водиця — Біличі — Микільська Борщагівка — Пост-Волинський — Чоколівка — Голосіївський ліс, покладалася на 206-у стрілецьку дивізію, а на ділянці від станції Пост-Волинський до Корчуватого — на 2-гу повітряно-десантну бригаду.

Третю оборонну смугу, яка йшла безпосередньо околицею міста, війська тимчасово не займали [8].

Штаб оборони Києва розробив також план боротьби з ворогом у разі прориву першої та другої смуг укріпленого району.

Згідно з планом, місто було розділено на три сектори, і кожен з них мав свій штаб оборони.

Правий сектор включав північно-західну частину міста від р. Дніпро до Житомирського шосе. В розпорядженні Штабу сектора були підрозділ Київського танково-технічного училища (КТТУ), 2 винищувальні батальйони (700 чол.) та 2 загони народного ополчення (4600 чол.). На чолі штабу стояв підполковник А. В. Шевельов.

Центральний сектор на чолі з командиром 4-го полку НКВС полковником М. Косарєвим охоплював західну частину міста від Житомирського шосе до ст. Пост-Волинський. У розпорядженні штабу сектора були засоби ПВО,

5 винищувальних батальйонів та 9 загонів народного ополчення загальною чисельністю 13 тис. чол.

Лівий сектор тягнувся від станції Пост-Волинський до р. Дніпро. Мав винищувальні батальйони та загони народного ополчення загальною чисельністю 12 тис. чол. Штаб сектора очолював полковник С. С. Волкенштейн.

На штаб оборони міста лягла також організація оборони 2 залізничних, 3 автогужових, 4 понтонних мостів і 30 паромних переправ. Для їхнього захисту було залучено Дніпровський загін кораблів Пінської флотилії.

Стрижнем оборонної системи Києва був, відповідно, Київський уріпрайон. Він був розташований радіусом 80–85 км навколо Києва і мав 257 бетонних споруд, переважно кулеметних, з опором гарматному снаряду калібром до 203 мм.

Ширина смуги тривалих споруд КиУРу становила до 4 км, досягаючи в районі Білогородки 6 км. Передній край укріплень проходив по правому берегу ріки Ірпінь від населеного пункту Бірки до села Шевченкове, повертаючи тут на села Тарасівка, Юрівка, Віта-Поштова, Круглик, Кременище й далі до Дніпра [11, 3–4].

У самому місті, в резерві коменданта КиУРу полковника Ф. С. Сисоєва були зведений полк, частина особового складу 132-го танкового полку (без танків, лише зі стрілецькою зброєю), мотоциклетний батальйон та окрема рота танків Т-28, а також 20-й прикордонний загін. На позиціях КиУРу налічувалося близько 30 тис. бійців, 29 танків, 288 артилерійських гармат, 148 мінометів. У тил Київського УРу за Дніпром, у район Броварів прибув 64-й стрілецький корпус у складі 2 дивізій та 3-й повітрянодесантний корпус у складі 3 бригад [8].

Перші зіткнення з німецькими військами під Києвом відбулися 11 липня 1941 р. біля моста через річку Ірпінь на 19-му км Житомирського шосе. Оборону на цій ділянці займали підрозділи 161-го окремого гарматного батальйону, 4-й полк НКВС, курсанти 11-ї та 12-ї батареї 2-го Київського артилерійського училища, 20-й прикордонний загін, курсанти піхотного училища, окружних інтендантських курсів і підрозділ 132-го танкового полку 213-ї моторизованої дивізії (без техніки).

Отримавши відсіч, противник переніс удар з Житомирського шосе південніше, розраховуючи захопити мости через річку в районі села Білогородка. 12 липня два танкових батальйони німців підійшли до річки Ірпінь біля села Гореничі та намагалися переправитися на протилежний берег. Однак знову зазнали невдачі.

12–15 липня на фронті КиУРу тривали бої з розвідувальними групами противника, сили яких досягали інколи до 2 батальйонів.

Німці спробували також викинути десант на захід від Боярки й захопити плацдарм біля с. Жорнівка, але безуспішно. Після цього танкісти 13-ї танко-

вої дивізії передали позиції по західному берегу річки Ірпінь частинам 168-ї піхотної дивізії, а самі відбули на південь услід за основними силами 1-ї танкової групи.

Всі подальші дії німецьких військ розвивалися в напрямку виконання завдань, викладених у директиві Головного командування від 19 липня 1941 р., де про війська Південно-Західного фронту було сказано: «Найважливіше завдання — концентричним наступом на захід від Дніпра знищити 12-у і 6-у армії противника, не допускаючи їх відходу за цю ріку. Головним румунським силам забезпечити прикриття цієї операції з півдня. Повний розгром 5-ї армії противника може бути швидше за все здійснений за допомогою наступу в тісній взаємодії військ південного флангу групи армій “Центр” і північного флангу групи армій “Південь”. Одночасно з поворотом піхотних дивізій групи армій “Центр” на південь у бій вступають нові, насамперед, рухомі сили, після того, як вони виконують поставлені перед ними завдання і після того, як буде забезпечено їх постачання, а також прикриття московського напрямку. Ці сили будуть мати завданням не допустити подальшого відходу на схід російських частин, які переправилися на східний берег Дніпра, і знищити їх» [8].

До початку серпня 1941 р. на фронті КиУРу було відносно спокійно. Ситуація ускладнилась увечері 2 серпня відходом з лівого фланга 64-го стрілецького корпусу.

3 серпня німці почали штурмувати оборонну смугу на стику 147-ї та 175-ї стрілецьких дивізій.

4 серпня противник почав артпідготовку в південно-західному секторі УРу і незабаром перейшов у наступ на стику 2-ї повітрянодесантної бригади й 147-ї стрілецької дивізії. В перший день наступу німцям вдалося прорвати оборону в районі Віти-Поштової, підірвати кілька дотів. 5 серпня ворог просунувся в глибину оборони, заблокувавши ще кілька дотів. 6 серпня німці прорвалися до околиць Києва. Тут вони ввели в бій 4 дивізії: 44-ту, 299-ту, 73-тю та 95-ту [11, с. 71].

7 серпня противник прорвав першу оборонну позицію на глибину 1–3 км в південно-західному секторі. До 10 серпня німцям вдалося прорвати 1-шу та 2-гу смуги оборони, зайняти села Теремки, Жуляни, Мишоловка і вийти на третю смугу, подолавши її в районі села Голосієве. Однак захоплення міста не входило в плани верховного командування вермахту. 9 серпня в журналі бойових дій цього командування зазначалося, що наступ на Київ призупинено. Було вирішено змінити початковий план війни та перенацілити основний удар з московського напрямку в тил радянських військ, які діяли в Україні.

10 серпня війська 6-ї німецької армії отримали наказ зупинити наступ на Коростенський та Київський укріпрайони й перейти до тимчасової оборони на рубежі Трипілля — Київ — Коростень.

12 серпня ухвалено директиву ОКВ № 34 про оточення основних сил Південно-Західного фронту далеко на схід від Києва. «Наступ на Київ призупинити. Як тільки дозволять можливості підвозу боєприпасів, місто має бути зруйноване бомбардуванням з повітря» [8].

Гітлер ухвалив повернути частину сил групи армій «Центр» на південь для знищення основних сил Південно-Західного фронту.

Таким чином, усупереч початковому задуму, основні зусилля німецьких військ переносилися з московського напрямку на південно-західний.

Директива Гітлера від 21 серпня 1941 р. свідчила: «Пропозиція ОКХ від 18.08.1941 р. про розвиток операції у напрямку на Москву не відповідає моїм планам...

1. Важливою ціллю до настання зими вважати не захоплення Москви, а захоплення Криму, індустріального та вугільного району Донбасу та позбавлення росіян доступу до кавказької нафти; на півночі найважливішою ціллю вважати блокування Ленінграда та з'єднання з фіннами.

2. Група армій «Центр» повинна, не рахуючись з подальшими планами, виділити для здійснення цієї операції стільки сил, скільки знадобиться для знищення 5-ї армії росіян». Відповідно до директиви Гітлера, командувач групи армій «Центр» фон Бок віддав наказ знищити 5-ту радянську армію до того, як їй вдасться відійти за лінію Сула — Конотоп — Десна за допомогою удару суміжними флангами груп армій «Центр» і «Південь». З виконанням цього завдання слід було закріпитись у районі східніше від середньої течії Дніпра та продовжити операцію в напрямку Харкова [11, с. 81–82].

План Київського котла вермахт розробив саме в ході наступу групи армій «Центр» і «Південь» на північний фланг Південно-Західного фронту після того, як Гітлер упевнився, що війська, які спеціально перейшли до оборони на центральній ділянці, успішно відбивають удари фронтів Жукова та Єрьомєнка, і що Москва навіть не збирається надавати допомогу Південно-Західному фронту.

Для досягнення мети необхідно було знищити 5-ту армію під командуванням генерала М. Потапова, яка діяла між групами армій «Південь» та «Центр» і загрожувала німецьким комунікаціям. 21 серпня Гітлер дав наказ частині військ групи армій «Південь» знищити 5-ту армію Південно-Західного фронту. Це було початком Київської стратегічної оборонної операції.

В ніч з 23 на 24 серпня німецькі танкові частини 6-ї армії прорвалися в районі Окунінова (за 60 км на північ від Києва) на ділянці оборони 37-ї армії генерала А. Власова. 26 серпня танкова група Гудеріана прорвала південний фланг Брянського фронту, захопила Новгород-Сіверський і створила загрозу оточення 21-ї армії та виходу в тил 5-ї армії. 6 вересня Гітлер, упевнившись, що операція, запланована 21 серпня, йде успішно, дав наказ

військам оточити і знищити весь Південно-Західний фронт (Директива № 35) [18, с. 6].

В результаті операції з оточення військ Південно-Західного фронту, яку німці провели з 8 по 26 вересня, фронт було повністю розгромлено. За офіційними відомостями гітлерівської Німеччини, опублікованими 27 вересня 1941 р., в Київському котлі було взято в полон 665 тис. чол., 884 танка, близько 4 тис. одиниць артилерійської зброї. Втім, сучасні американські, німецькі й російські дослідники вважають, що ці дані значно завищені. Відповідно до їхньої думки, в полон було взято 350–400 тис. чол., за даними західного дослідника Б. Фагейта — 222 тис. чол. [2, с. 11]. Український історик Фелікс Левітас вважає, що в полон під Києвом потрапило 460 тис. червоноармійців [7, с. 181].

Слід зазначити, що зазвичай дані про 665 тис. полонених складаються за підсумком кількох операцій групи «Південь», а не тільки з оточення військ Південно-Західного фронту у вересні 1941 р. В німецькій термінології битва за Київ називалася «битвою в басейні Десни і Дніпра» [4, с. 197–198].

Плануючи знищення тільки однієї 5-ї армії генерала М. Потапова, німцям вдалося за короткий час повністю оточити й знищити 4 армії (5-ту, 21-шу, 26-ту і 37-му), частково дві армії (38-му і 40-ву). Наказ про знищення 5-ї армії Гітлер віддав 21 серпня 1941 р. групі армій «Південь» і «Центр», а план з оточення всього Південно-Західного фронту почав формуватися тільки 6 вересня, коли 5-а армія вже фактично не могла чинити серйозного опору. Саме 6 вересня Гітлер підписав відому Директиву № 35 про оточення і знищення Південно-Західного фронту. 11 вересня Сталін повідомив Кирпоноса про те, що «противник буде наступати на вас не тільки з боку Конотопа, але і з сторони Кременчука, а також із Заходу. Якщо конотопська група противника з'єднається з кременчуцькою групою, ви будете оточені» [9, с. 27–28]. Саме це наштовхує на думку, що, напевно, Сталін до 8–10 вересня 1941 р. вже знав про директиву № 35, де було чітко викладено не тільки про оточення Києва та знищення Південно-Західного фронту, але й про захоплення Москви, Ленінграда та Криму.

Постає запитання: наскільки велика провина Ставки Верховного головнокомандування, командувача Південно-Західного фронту і його штабу у військовій трагедії під Києвом? Щоб з'ясувати ступінь провини, наведемо конкретні факти щодо боєздатності Червоної Армії на 22 червня 1941 р. Всупереч усталеній думці про невідготовленість СРСР до відсічі, брак достатньої кількості озброєння, сучасної техніки та живої сили, в Червоній Армії на початку війни налічувалося 198 стрілецьких, 61 танкова, 31 моторизована, 13 кавалерійських дивізій, 16 повітряно-десантних і 10 протитанкових бригад. Водночас гітлерівська Німеччина мала 190 дивізій, усього 3844 танки (серед

них середніх і важких — 1654) на всьому східному фронті [19, с. 50]. Червона Армія мала тільки в західних військових округах понад 20 тис. танків. Серед них — майже 2 тис. танків Т-34 і КВ, а у вермахту не було жодного танку такого класу [10, с. 16].

За неповними даними, в смузі КОВО, який прийняв основний удар, радянські війська мали 58 дивізій (867,7 тис. чол.) проти 36 (730 тис. чол.) у німців, 13 634 гармат і мінометів проти 9700 у німців, 761 танк Т-34 і КВ та 3440 танків Т-26 і БТ-7 проти 210 середніх і 540 легких танків вермахту та 2256 літаків, переважно нових типів, проти 800 у «люфтваффе» [6].

Київську оборонну операцію проводили війська Південно-Західного фронту та частина сил Пінської військової флотилії. В ході бойових дій було введено 21-шу армію Центрального фронту, 6-ту й 12-ту армії Південного фронту, 37-му, 38-му, 40-ву армії, нещодавно створені в складі Південно-Західного фронту. Всього 28 дивізій та 4 бригади. В рамках цієї операції було проведено Коростенську фронтову оборонну операцію, оборонну операцію на підступах до Києва, Уманську та Прилуцько-Київську фронтові оборонні операції.

На початку бойових дій за Київ війська Південно-Західного фронту одержали наказ Сталіна за будь-яку ціну утримувати Київ. Він вважав, що залишати столицю України заради стратегічних інтересів не можна, оскільки втрата Києва негативно позначилася б на бойовому та моральному дусі радянських військ.

11 липня 1941 р. Сталін надіслав телеграму Першому секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову, в якій говорилося: «Отримано достовірні відомості, що ви всі — від командуючого Південно-Західним фронтом до членів Військової Ради — настроєні панічно і маєте намір вивести війська на лівий берег Дніпра. Попереджаю вас, якщо ви зробите хоч один крок на лівий берег Дніпра, не будете до останньої можливості захищати УРи на правому березі Дніпра, вас усіх чекає жорстока кара як боягузів і дезертирів». Тому Хрущов і Кирпонос уже 12 липня відправили Сталіну таку телеграму: «На Вашу шифровку від 11 липня цього року відповідаємо, що відомості, які Ви маєте про наш настрій, нібито ми настроєні панічно і хочемо провести відведення військ на лівий берег Дніпра, — жодною мірою не відповідають дійсності. Наші розпорядження і дії спрямовані на те, щоб битися і утримувати правий берег Дніпра, всі УРи і Київ» [14, с. 296].

Саме тому, на наш погляд, робляться спроби перекласти всю провину за поразку на Київському напрямі на командувача генерала Кирпоноса та штаб Південно-Західного фронту.

Зокрема, Ю. Мухін у праці «Если бы не генералы! Проблемы военного сословия» в розділі 4 «Предатели, ставшие “героями”», звинувачує генерала

М. Кирпоноса в катастрофі під Києвом та загибелі всього Південно-Західного фронту [13, с. 152–218].

Однак дії німецького командування, й особисто Гітлера, вказують зовсім на інше. Відчайдушний опір військ Південно-Західного фронту, що було, насамперед, результатом умілого управління військами з боку штабу фронту та командувача генерала М. Кирпоноса, змусило Гітлера змінити початковий задум щодо завдання удару в московському напрямку й перенести його на південно-західний. Саме тому Гітлер, зустрівши більш відчайдушний, ніж передбачав, опір на шляху до Києва, наказав зняти з московського напрямку танкову групу генерала Гудеріана й частину сухопутних військ і направити їх на Київський напрям. Він вважав, що ліквідація Київського виступу дасть змогу якнайшвидше заволодіти вугіллям Донбасу, нафтовими районами Кавказу та забезпечити армію продовольчими ресурсами. Втім, цей наказ Гітлера не викликав захоплення самого Гудеріана, який вважав, що це зриває реалізацію бліцкригу на Москву, є найбільшою фатальною помилкою в східному поході. Тим не менше, після особистої зустрічі з Гітлером Гудеріан дав згоду.

Частини Червоної Армії, яким було дано наказ розгромити Гудеріана, натомість самі зазнали поразки за лічені дні. Було захоплено міста Чернігів, Бахмач, Ніжин, Конотоп, розташовані на стратегічних шляхах, які мали забезпечувати війська Київського угруповання зброєю, паливом і продовольством.

У цих умовах командувач Південно-Західного фронту М. Кирпонос реально оцінив загрозу оточення, звернувся до Сталіна з проханням дати наказ залишити Київ, щоб урятувати армію. Верховний головнокомандувач у відповідь назвав Кирпоноса боягузом і панікером, заборонив залишати Київ, зажадав стояти на смерть на зайнятих кордонах правого берегу Дніпра.

Через кілька днів німецькі танки захопили Ромни та Лохвицю. Величезні танкові з'єднання генералів Гудеріана і Клейста з'єдналися під Лохвицею, а війська й ополченці, що обороняли Київ, опинились у котлі.

В оточенні опинилися 21-ша, 5-та, 37-ма, 26-та армії, всього понад півмільйона людей. Кирпонос і його штаб фронту почали втрачати управління військами [20, с. 193], тому знову звернулися до Ставки Верховного головнокомандувача з проханням дати наказ залишити Київ, відвести війська в напрямку Полтави й Харкова і зайняти оборону на р. Псел. Однак Сталін знову відмовив.

Тим часом танкові з'єднання генерал-полковника Клейста форсували Дніпро в районі Кременчука, здолали слабкий опір частин Червоної Армії, просуваючись через Глобино, Семенівку, Хорол Полтавської обл. на північ назустріч Гудеріанові, щоб зімкнути кільце оточення в Лубнах і Лохвиці.

М. Кирпонос знову звернувся до Сталіна з проханням дозволити відвести війська на схід. У телеграмі Сталіну він і його штаб прямо й відверто вка-

зали на те, якими страхітливими будуть наслідки оточення. Однак Сталін укотре заборонив відводити війська й тим самим рятувати армію. Навіть думка про можливість залишити Київ розлючувала Сталіна. Підтвердженням є те, що в ті дні зі Ставки Верховного головнокомандувача одна за одною надходили директиви: «Во что бы то ни стало удерживать Киев», «Киев не оставлять и мостов не взрывать без разрешения Ставки» [4, с. 169].

Над військами всього Південно-Західного фронту нависла загроза повного оточення. В багатьох місцях лінія фронту розірвалася.

Найбільша загроза для Києва в той час насувалася з півночі. Тут наступали з плацдарму в Окуніново з'єднання 6-ї німецької армії, яким на початку вересня вдалося встановити контакт з дивізіями 2-ї армії групи «Центр».

9 вересня війська 2-ї танкової групи, 2-ї і 6-ї армій німців почали наступ і зайняли Чернігів. Залишки 5-ї і 40-ї армій відступали на південь, а на їхні тили з-під Конотопа рухалися танкові колони 2-ї танкової групи Гудеріана. 40-ва армія, на яку припав удар танкових військ, не змогла відбити натиску сил ворога, котрі переважали. Передові з'єднання німців прорвалися в район м. Ромни.

В таких умовах командування фронту і Головнокомандування Південно-Західного напрямку зробили висновок, що єдиним виходом є відведення військ з Київського виступу для створення щільнішої оборони на одному з тилкових рубежів.

З такою пропозицією 11 вересня С. Будьонний звернувся до Верховного Головнокомандування. Але командувачу Південно-Західним фронтом було наказано негайно перегрупувати війська, навіть за рахунок Київського укріп-району, контратакувати противника, у взаємодії з Брянським фронтом організувати оборонний рубіж на р. Псел. Командувачу Брянським фронтом А. Єрьоменку Ставка наказала завдати флангового удару по танковій групі Гудеріана. В телефонній розмові генерал Єрьоменко запевнив Сталіна, що танкову групу Гудеріана буде розбито. Зважаючи на це, Сталін відхилив пропозицію Головнокомандування Південно-Західного напрямку про виведення військ з Києва. Головнокомандувачем Південно-Західного напрямку було призначено С. Тимошенка [5, с. 41].

12 вересня перейшло в наступ ударне угруповання військ німців з кременчуцького плацдарму. 38-ма армія, що оборонялася на 200-кілометровому фронті, не змогла відбити атаки противника й відступила.

15 вересня 1-ша і 2-га танкові групи противника з'єднались у районі Лохвиці й замкнули кільце оточення. Шляхи відходу на схід військ Південно-Західного фронту (5-та, 37-ма, 26-та, частина сил 21-ї і 38-ї армій) виявилися перекритими.

Тим часом 16 вересня 1941 р. німці розпочали наступати на позиції Київського УРу. Наступного дня оволоділи Вишгородом і вийшли до Пущі-Водиці. Зав'язалися бої за Куренівку. Німцям вдалося досягти околиць міста в південному секторі КиУРу. Війська 37-ї армії, що обороняли Київ, почали відступати. Протягом 18 вересня 1941 р. залишки 37-ї армії захищали Київ, стримуючи атаки німців. 19 вересня німецькі війська увійшли в місто.

19 вересня відхід радянських військ з Києва завершився. Після відходу 37-ї армії за Дніпро було підірвано всі мости через Дніпро, знищено всі кораблі, а їхні команди влились до сухопутних військ [8].

З того часу настав кінець боям за оборону Києва. Ставка мала розуміти, що їй нічим протистояти Гудеріану та Клейсту. Основні сили Кирпоноса в цей час перебували на правому березі Дніпра, вони, як могли, утримували фронт на 200 км на захід від Лубен, куди рухались основні німецькі танкові армії.

Виникає питання, на що розраховував Сталін, не надаючи дозволу відводити війська Південно-Західного фронту на більш надійні оборонні позиції, поки вони остаточно не потрапили в повне оточення?

Багато дослідників історії Другої світової війни вважають, що Сталін діями на Південно-Західному фронті, ціною Києва, рятував Москву. Саме тому, на думку багатьох істориків, ні під час війни, ані після її закінчення, Київська операція практично не згадувалася з позитивного героїчного боку. Навіть після загибелі всього фронту та його командувача генерала М. Кирпоноса, Й. Сталін у бесіді з командувачем Далекосхідного військового округу генералом Апанасенком висловив думку: «люди Берії припускають, що Кирпонос переметнувся до Гітлера і вже працює на німців. Я цього теж не виключаю» [10, с. 64]. Ще одним доказом несправедливого забуття подій липня — вересня 1941 р. є те, що медаль «За оборону Києва» було засновано 1961 р., а звання містача-героя Києву присудили тільки в жовтні 1965 р.

На питання, хто винен у катастрофі під Києвом, відповідь може бути лише одна. Генерал М. Кирпонос і штаб Південно-Західного фронту робили все проти намірів Гітлера й командування вермахту. Сталін робив все так, як планували Гітлер і вермахт.

Німці хотіли розпочати війну несподівано. Сталін їм допоміг, надаючи накази не піддаватися на провокації, не відкривати вогню, навіть коли всім було ясно, що Німеччина напала на СРСР і веде широкомасштабні військові дії на Південно-Західних і Західних кордонах.

Німці намагалися не допустити відступу Червоної Армії на схід, Сталін зробив усе, щоб цього не сталося, віддаючи накази, які категорично забороняли відводити війська на безпечніші рубежі. Якби Кирпоносові дали дозвіл своєчасно відвести війська, він зумів би організовано відступити на нові рубежі оборони. Але йому не дали такої можливості. Саме з вини Сталіна, Став-

ки Верховного головнокомандування, Південно-Західний фронт опинився в оточенні, що призвело до загибелі цілих армій, взяття в полон 665 тис. військових.

Сталін і Верховне головнокомандування так і не збагнули того, що було з самого початку зрозуміло Кирпоносові та його штабу: до яких наслідків призведе з'єднання танкових армій Гудеріана і Клейста в тилу військ Південно-Західного фронту.

Разом з тим, попри всі зусилля командування Південно-Західного фронту не допустити оточення й розгрому військ під Києвом, відзначимо прорахунки цього командування.

По-перше, це несвоєчасне приведення військ у бойову готовність; по-друге, нереальність планів прикриття, де проявилися прорахунки в оцінці сил і задумів противника, що призвело до невідповідного оперативного розташування війська; по-третє, слабка організація бойових дій армій прикриття; по-четверте, несподіваним для командування фронту виявився напрямок головного удару німців. Виходячи з оцінки театру воєнних дій, М. Кирпонос і його штаб зробили висновок, що німці зосередять основні сили на львівському напрямку. Насправді група армій «Південь» завдала головного удару північніше від Львова, на луцькому напрямку.

Наслідки цих помилок у край негативно позначились як на обороні Києва, певною мірою спричинивши її трагічний фінал, так і на ході всіх воєнних дій. Значною мірою наслідки цих помилок з М. Кирпоносом має розділити його попередник на посаді командувача КОВО Г. Жуков, який у ті часи був прихильником теорії війни на чужій території й малою кров'ю, хоча в наступні роки цього не афішував.

Оборона Києва поставила перед Гітлером і його Генштабом велике питання: чи можна далі наступати на Москву, маючи на фланзі міцне Київське угруповання Червоної Армії, яка вже довела, що може не тільки захищатися, але й контратакувати?

Велич Київської операції високо оцінювали генерали Хайнц Гудеріан і Курт Тіппельськірх, які вважали, що росіяни хоча й програли цю битву, але виграли війну, що Німеччина програла Другу світову війну 1941 р. саме під Києвом [14, с. 315].

26 вересня Київська стратегічна оборонна операція радянських військ завершилася. За час оборони Києва Південно-Західний фронт втратив 21 генерала, зокрема командувача фронту М. Кирпоноса, а Південний фронт — 9 генералів [6]. Загинули члени військової ради М. А. Бурмістренко, Е. П. Риков, начальник штабу фронту генерал-майор В. Тупіков, генерали управління фронту Добикін, Данилов, Панюхов, члени військової ради 5-ї армії Нікішев, Кальченко, начальник штабу армії Писаревський [1, с. 114].

Безпосередньо в боях за оборону Києва (в Київському котлі) з 5 по 27 вересня 1941 р. потрапили в полон генерали Г. І. Тхор, І. М. Скугарев, В. М. Сотенський, І. М. Герасимов, А. Є. Будихо, П. Ф. Привалов, М. І. Потапов — командувач 5-ї армії, П. Д. Артеменко — заступник командувача 37-ї армії, К. П. Добросєдов — начальник штабу 37-ї армії [16; 17].

Поразка військ Південно-Західного фронту стала найбільшою катастрофою для Червоної Армії, що перевершувала трагедію Західного фронту на початку війни. За даними фронту, в оточення потрапило 452 тис. 720 чол., а втрати матеріальних цінностей і озброєння становили 2642 гармати, 1225 мінометів, 8038 кулеметів, 300 вагонів боеприпасів, 305 тис. гвинтівок [18, с. 24]. З оточення вдалося вийти лише 21 тис. бійців і командирів Південно-Західного фронту [4, с. 196], на думку Ф. Левітаса — 25 тис. [7, с. 181]

За даними статистичного дослідження «Втрати Збройних Сил СРСР у війнах, бойових діях і військових конфліктах», Червона Армія в Київському котлі втратила вбитими, взятими в полон і зниклими безвісти 616 тис. 304 чол., пораненими — 84 тис. 240 чол., усього 700 тис. 544 чол. [15, с. 270], 1764,9 тис. одиниць стрілецької зброї, 411 танків і САУ, 28 419 гармат і мінометів, 343 бойових літаки [3, с. 174]. В результаті катастрофи під Києвом Червона Армія втратила цілий фронт, який був найпотужнішим фронтовим з'єднанням радянських військ з початку війни з нацистською Німеччиною.

1. Андреев Г. Генерал Кирпонос / Г. Андреев, И. Вакуров. — К. : Политиздат, 1976. — 116 с.
2. Быков К. Киевский «котел» / Быков К. — М. : Яуза, Эксмо, 2007 — 496 с.
3. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Стат. исслед. / Г. Ф. Кривошеев, В. М. Андроников, П. А. Буриков. — М. : Воениздат, 1993. — 416 с.
4. Исаев А. В. Пять кругов ада. Красная Армия в котлах / Исаев А. В. — М. : Яуза, Эксмо, 2008. — 400 с.
5. Історія Української РСР. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945 рр.). У 8 т. — Т. 7. — К. : Наукова думка, 1977. — 536 с.
6. Король В. Трагедія 1941-го року / В. Ю. Король // Военна історія. — 2002. — № 3–4 : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_4.htm
7. Левітас Ф. Л. Друга світова війна: українській вимір / Левітас Ф. Л. — К. : Наш час, 2012. — 272 с.
8. Лисенко О. Оборона Києва: До 70-річчя подій / О. Лисенко, В. Грицюк // Военна історія. — 2011. — № 4 (58). — С. 88–97.
9. Мартиросян А. Б. Трагедия 1941 года / Мартиросян А. Б. — М. : Вече, 2008. — 512 с.
10. Моргун Ф. Кто и где сорвал блицкриг? / Моргун Ф. — Полтава : Дивосвіт, 2006. — 132 с.
11. Мощанский И. Б. Битва за Киев. 7 июля — 26 сентября. / Мощанский И. Б. — М. : Яуза, БТВ-книга, Эксмо, 2008. — 208 с.
12. Мощанский И. Б. Катастрофа под Киевом / Мощанский И. Б. — М. : Вече, 2011. — 278 с.

13. Мухин Ю. И. Если бы не генералы! Проблемы военного сословия / Мухин Ю. И. — М. : Яуза, 2007. — 736 с.
14. Романенко К. Великая война Сталина. Триумф Верховного Главнокомандующего / Романенко К. — М. : Яуза, Эксмо, 2008. — 768 с.
15. Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование / Под общ. ред. Г. Ф. Кривошеева. — М. : Олма-Пресс, 2001. — 608 с.
16. Ряшин Л. Е. Судьбы генеральские / Л. Е. Ряшин, В. С. Степанов // Военно-исторический журнал. — 1992. — № 10. — С. 25–32.
17. Ряшин Л. Е. Судьбы генеральские / Л. Е. Ряшин, В. С. Степанов // Военно-исторический журнал. — 1992. — № 11. — С. 24–27.
18. Стасюк И. Оборона Киева 1941 / Стасюк И. — М. : Цейхгауз, 2006. — 496 с.
19. Трубайчук А. Друга світова війна / Трубайчук А. — К. : Наукова думка, 1995. — 142 с.
20. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.) : В 3-х т. — К. : Политиздат, 1975. — Т. 1. — 1975. — 544 с.
1. Andreev G. General Kirponos / G. Andreev, I. Vakurov. — K. : Politizdat, 1976. — 116 s.
2. Bykov K. Kievskij «kotel» / Bykov K. — M. : Yauza, Eksmo, 2007 — 496 s.
3. Grif sekretnosti snyat. Poteri Vooruzhennyh Sil SSSR v vojnah, boevyh dejstviyah i voennyh konfliktah: Stat. issled. / G. F. Krivosheev, V. M. Andronikov, P. A. Burikov. — M. : Voenizdat, 1993. — 416 s.
4. Isaev A. V. Pyat' krugov ada. Krasnaya Armiya v kotlah / Isaev A. V. — M. : Yauza, Eksmo, 2008. — 400 s.
5. Istoriya Ukrayins'koyi RSR. Ukrayins'ka RSR u Velykiy Vitchyznyaniy viyni Radyans'koho Soyuzu (1941–1945 rr.). U 8 t. — T. 7. — K. : Naukova dumka, 1977. — 536 s.
6. Korol' V. Trahediya 1941-ho roku / V. Yu. Korol' // Voyenna istoriya. — 2002. — # 3–4 : [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_4.htm
7. Lyevitas F. L. Druha svitova viyna: ukrayins'kiy vymir / Lyevitas F. L. — K. : Nash chas, 2012. — 272 s.
8. Lysenko O. Oborona Kyyeva: Do 70-richchya podiy / O. Lysenko, V. Hrytsyuk // Voenna istoriya.
9. Martirosyan A. B. Tragediya 1941 goda / Martirosyan A. B. — M. : Veche, 2008. — 512 s.
10. Morgun F. Kto i gde sorval blickrig? / Morgun F. — Poltava : Divosvit, 2006. — 132 s.
11. Moshchanskij I. B. Bitva za Kiev. 7 iyulya — 26 sentyabrya. / Moshchanskij I. B. — M. : Yauza, BTV-kniga, Eksmo, 2008. — 208 s.
12. Moshchanskij I. B. Katastrofa pod Kievom / Moshchanskij I. B. — M. : Veche, 2011. — 278 s.
13. Muhin Yu. I. Esli by ne generaly! Problemy voennogo sosloviya / Muhin Yu. I. — M. : Yauza, 2007. — 736 s.
14. Romanenko K. Velikaya vojna Stalina. Triumf Verhovnogo Glavnokomanduyushchego / Romanenko K. — M. : Yauza, Eksmo, 2008. — 768 s.
15. Rossiya i SSSR v vojnah HKH veka. Poteri vooruzhennyh sil. Statisticheskoe issledovanie / Pod obshch. red. G. F. Krivosheeva. — M. : Olma-Press, 2001. — 608 s.
16. Ryashin L. E. Sud'by general'skie / L. E. Ryashin, V. S. Stepanov // Voenno-istoricheskij zhurnal. — 1992. — № 10. — S. 25–32.
17. Ryashin L. E. Sud'by general'skie / L. E. Ryashin, V. S. Stepanov // Voenno-istoricheskij zhurnal. — 1992. — № 11. — S. 24–27.

18. Stasyuk I. *Oborona Kieva 1941* / Stasyuk I. — М. : Cejhgauz, 2006. — 496 s.
19. Trubaychuk A. *Druha svitova viyna* / Trubaychuk A. — К. : Naukova dumka, 1995. — 142 s.
20. *Ukrainskaya SSR v Velikoj Otechestvennoj vojne Sovetskogo Soyuza (1941–1945 gg.)* : V 3-h t. — К. : Politizdat, 1975. — Т. 1. — 1975. — 544 s.

В. Ю. Бузань

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

94(73)092:327,5 (53+569,4)

**ПОЛІТИКА США ЩОДО АРАБСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО
КОНФЛІКТУ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Д. ЕЙЗЕНХАУЕРА
(1953–1961 pp.)**

V. Buzan

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»*

***U.S. Policy toward the Arab-Israeli Conflict
under President Dwight Eisenhower, 1953–1961***

У статті проаналізовано політику адміністрації Д. Ейзенхауера щодо арабсько-ізраїльського конфлікту.

Ключові слова: США, арабсько-ізраїльський конфлікт, палестинська проблема, близькосхідний мирний процес.

The article is dedicated to the Eisenhower administration policy toward Arab-Israeli conflict. U.S. policy during Suez Crisis and the issuance of the Eisenhower Doctrine were considered.

It should be emphasized that desire to prevent of the extension of Soviet influence in the Middle East had impact on U.S. policy toward the Arab-Israeli conflict. Initially Eisenhower administration preferred to contain the USSR in the area and showed little interest in Middle East peace settlement. USA helped to organize a defense pact along the region's northern tier, hoping this would block the Soviets from the area. But the Eisenhower administration could not avoid the Arab-Israeli conflict because that dispute provoked anti-Western sentiment in Arab states, hindered the establishment of a regional defense scheme, blocked American influence, facilitated Soviet-Arab rapprochement. U.S. officials concluded that the Soviet Union sought to gain influence in the Middle East by exploiting the Arab-Israeli dispute. U.S. leaders became even more determined to resolve the Arab-Israeli conflict. The U.S. Department of State formulated a comprehensive peace plan. But U.S. efforts